

'Het verfoeljelijke crimen van sodomie'

Sodomie op VOC-schepen in de 18e eeuw.

T.M. Aerts

Inleiding

De gedachte dat sodomie een veel voorkomend verschijnsel op schepen was, is niet nieuw. Winston Churchill heeft eens gezegd dat de tradities van de Royal Navy bestonden uit 'rum, sodomy and the lash'.¹

Tot nu toe is slechts weinig onderzoek verricht naar sodomie aan boord van schepen, en zeker niet met betrekking tot VOC-schepen in de achttiende eeuw. Wel is niet lang geleden een boek verschenen van B.R. Burg over sodomie op Engelse zeeoversschepen in het Caraïbisch gebied in de zeventiende eeuw en een artikel van A.N. Gilbert over sodomie aan boord van de Engelse marineschepen in de achttiende en negentiende eeuw.² Burg constateert dat op de zeeoversschepen in het Caraïbisch gebied sodomie vrijwel de enige vorm van seksualiteit was. Hij geeft hiervoor drie verklaringen.

Ten eerste noemt Burg een schip een exponent van wat door de Amerikaanse socioloog Erving Goffman een totale institutie is genoemd. Een totale institutie kenmerkt zich door strenge regels, gedragscodes, en een sterk hiërarchische structuur. Men is er gedepriveerd van de gebruikelijke heteroseksuele contacten en er is een gebrek aan privacy. De gemeenschap is afgesloten van de buitenwereld en vormt een wereld op zichzelf. Voorbeelden van totale instituties zijn kostscholen, kloosters, gevangenissen en het leger, instellingen waar homoseksuele handelingen veelvuldig voorkomen. Zo heeft onderzoek naar homoseksualiteit in gevangenissen uitgewezen dat 30 tot 45 procent van de gevangenen er ooit wel eens homoseksuele contacten heeft gehad. Heteroseksuele gedetineerden beschouwen deze contacten als tijdelijk en noodgedwongen. Het genoemde percentage wordt bereikt ondanks de strenge regels, het gebrek aan privacy, de kleine kans op informele bijeenkomsten, zoals feestjes, en de afstompende monotonie.³

De kenmerken van een totale institutie zijn ook van toepassing op een schip. De bemanning verkeert in een isolement en is lange

tijd weg van huis. De scheepsgemeenschap kent een hiërarchische structuur en een gebrek aan privacy. Aan seksuele intimidatie door een superieur viel gezien de strenge gezagsverhoudingen moeilijk te ontkomen. Drank maakte onderdeel uit van de dagelijkse rantsoenen. In veel gevallen werd dronkenschap aangevoerd als een oorzaak van het seksueel gedrag.⁴

De tweede verklaring die Burg geeft, is het ontstaan van een homo-erotische band tussen mannen die gezamenlijk ontberingen, crises en gevaar te doorstaan hebben.⁵ De altijd aanwezige dreiging van de dood en de zee, en het voor lange tijd afwezig zijn van huis en vaderland versterkten deze band nog.

Een derde reden waarom aan boord van een schip veel gevallen van sodomie voorkwamen, is volgens Burg de afkomst van de zeerovers. In Engeland kwamen veel jongens via zwerversbenden uiteindelijk in de scheepvaart terecht. Daarvoor werkten ze als seizoenarbeider, bediende of leerjongen. In deze laatste baantjes liepen ze grote kans in aanraking te komen met homoseksueel gedrag. Ook in de zwerversbendes zouden homoseksuele contacten eerder regel dan uitzondering zijn.⁶

In de Republiek werd het scheepsvolk voornamelijk gerecrueteerd uit de lagere milieus en de vlottende bevolking van de havensteden.⁷ Men nam het daar niet zo nauw met de seksuele moraal en het besef dat sodomie een zware zonde was, ontbrak. Jongeren werden bovendien al vroeg als volwassenen beschouwd. Vooral in de lagere milieus groeiden zij op te midden van openlijke seksualiteit, waarbij gelijkgeslachtelijke seksuele contacten geen uitzondering waren.⁸ In de mannen-gemeenschap aan boord zou dit patroon voortgezet worden.

Een verduidelijking van het begrip sodomie is hier op haar plaats. In de achttiende eeuw bestond de term homoseksualiteit nog niet. Dit begrip ontstond aan het einde van de negentiende eeuw toen de interesse van medici en biologen voor seksualiteit toenam. Het had betrekking op een ziektebeeld en gaf de geaardheid van iemand aan. De in de achttiende eeuw gehanteerde benaming 'sodomie' was daarentegen een ethisch beladen term, die voortkwam uit de theologie en betrekking had op zondig gedrag, niet een geaardheid. Wat sodomie precies inhield, was voor de tijdgenoten niet altijd even duidelijk. Zij was een verzamelnaam voor alle seksuele handelingen die niet de

voortplanting ten doel hadden, zoals individuele en mutuele masturbatie, anaal contact, en seksueel verkeer met dieren. Soms werd er alleen een verwijfd gedrag van mannen mee bedoeld. Met name later in de achttiende eeuw verstond men onder 'sodomie' alleen de anale coïtus. Het hele scala van seksuele handelingen dat daarnaast bestond, werd gevat onder de noemer 'sodomitische vuyligheden', of 'attentaten van sodomie'.

De achttiende eeuw is met betrekking tot sodomie zo interessant, omdat de houding tegenover sodomie gaat veranderen. Dit leidde tot een strenge vervolging van sodomieten in de Republiek vanaf 1730. Deze vervolgingen duren met tussenpozen voort tot het einde van de eeuw. Ook in de VOC-archieven vindt men juist na 1725 regelmatig processen over sodomie.

In het licht van de achttiende-eeuwse achtergronden heb ik onderzoek gedaan naar het karakter van sodomie aan boord van de VOC-schepen. Een vraag hierbij was of de bestraffing van deze gevallen van sodomie verschilde van die aan land. Een belangrijke bron van gegevens zijn de gerechtelijke archieven. Door de intensifiërende vervolging van sodomie na ongeveer 1730 bevatten de gerechtelijke archieven veel informatie over het voorkomen en bestraffen van sodomie op de VOC-schepen. Hoewel vermeldingen van sodomie te vinden zijn in de archieven van het Hof van Holland en de Raad van Justitie in Batavia, alsmede in scheepssoldijboeken en scheepsjournalen, is het onderzoek beperkt tot het gerechtelijk VOC-archief van Kaap de Goede Hoop. Dit archief bestrijkt namelijk de gehele periode en is goed toegankelijk. Bovendien mocht de scheepsraad zaken die uitstel konden velen of ingewikkeld waren, uitstellen en overdragen aan een rechtbank aan wal. En dat was vaak op Kaap de Goede Hoop.

De uitkomsten van het onderzoek kunnen een vertekend beeld opleveren. Alleen de gevallen die ontdekt en berecht zijn, komen boven water. Het blijft onduidelijk in hoeverre zij slechts het topje van de ijsberg zijn. Misschien werden mede-opvarenden niet aangegeven omdat een ieder wist hoe zwaar sodomie werd bestraft. Wellicht werd er veel getolereerd, of bewaarden geïntimideerde personen het stilzwijgen uit angst voor represailles of omdat ze bang waren zelf bestraft te worden. Voorts is het onbekend hoeveel processen op open zee gevoerd

zijn en hoeveel aan wal in Holland, Batavia of elders op de buitenkantoren.

Sodomie in de Republiek

Er zijn vrijwel geen processen tegen sodomie te vinden van vóór 1730. In Leiden waren er in de periode 1533 tot 1729 slechts vijf sodomieprocessen op een totaal van 5000 vonnissen.¹⁰ De processen die er waren, werden in het geheim afgehandeld. Het publiek had dan ook het idee dat sodomie alleen in andere landen voorkwam, in het bijzonder in het katholieke Frankrijk of Italië.¹¹ Sodomieten waren in hun directe omgeving vaak wel bekend, maar hun gedrag werd niet als sodomie herkend. Men beschouwde sodomie als één van de vormen van seksualiteit; voor moralisten en geestelijken was zij niet ernstiger dan heteroseksuele promiscuïteit. Als er al mensen op grond van sodomie werden vervolgd, dan was er vrijwel altijd iets meer aan de hand, zoals mishandeling, kindermisbruik, bestialiteiten, of politieke chantage. Alhoewel ook toen al officieel de doodstraf op sodomie stond, werd deze straf als te zwaar beschouwd zodat meestal geen vervolging werd ingesteld.¹²

Begin 1730 vond in deze situatie een abrupte verandering plaats. Directe aanleiding was de arrestatie van ene Zacharias Wilsma in Utrecht, wiens bekentenissen een heel netwerk van relaties blootlegden. Eerst als soldaat en later als herenknecht had hij contacten in de hele Republiek; in Maastricht, Breda, Leiden, Amsterdam, Groningen, Den Haag en elders.¹³ Daarbij waren ook 'luyden van fatsoen', zoals de domheer Jan van Lennep, de drost van Buren Jacobus Cornelis Backer, de burgemeester van Leiden Pieter Gijs, de predikant Emmanuel Valck van Vianen en een lid van de vroedschap van Haarlem. Justities van andere steden werden ingelicht, met als gevolg dat ook daar verdachten werden aangehouden, die op hun beurt weer namen noemden. Voor een grootschalige aanpak was het bestaande politie-apparaat ontoereikend, zodat velen, en zeker de rijkere, de dans konden ontspringen door te vluchten.¹⁴ Het bleek dat in Amsterdam en met name in Den Haag een subcultuur bestond, met meerdere rendez-vous huizen waar op commerciële wijze contacten werden gelegd. Men

frequenteerde ook de minder formele ontmoetingsplaatsen. Er werd 'gekruyst', dat wil zeggen getippeld, in Den Haag op het Lange en Korte Voorhout, bij de Vijverberg en in het Haagse Bos. Er bestond een jargon, er werden tekens gegeven en bij sommigen was er sprake van feminisatie.¹⁵ Er zijn aanwijzingen dat deze subcultuur al in 1702 bestond, maar toen werd daar geen aandacht aan feminisatie.¹⁶

Nadat dit wijdvertakte netwerk was ontdekt, verzocht het Hof van Holland de Staten-Generaal om wetgeving. Behalve verduidelijking van de op te leggen straffen, wilde het Hof ook een rechtsgrond om de vele gevluchte personen te kunnen vervolgen. Op 21 juli 1730 werd het plakkaat uitgevaardigd, waarin werd vastgelegd dat op sodomie de doodstraf stond en dat deze publiekelijk moest worden voltrokken. Voor het aangeven van sodomieten werd een premie uitgelooft en het achterhouden van belastende informatie werd strafbaar. Verder werd bepaald dat alle gevluchte personen driemaal gemaand zouden worden zich te komen verantwoorden en dat zij, wanneer zij hieraan geen gehoor gaven, bij verstek zouden worden veroordeeld en verbannen.¹⁷

De vervolgingen keerden met tussenpozen terug, meestal doordat een arrestant schuld bekende en namen van anderen noemde. Rond 1800 werden door de geleidelijke acceptatie van de Verlichtingsideeën overal in Europa hervormingen van het strafrecht doorgevoerd. Het laatst bekende doodvonnis voor sodomie in de Republiek werd in 1803 in Schiedam voltrokken. In 1811 werd de code pénal in de Republiek ingevoerd en was sodomie niet langer een strafbaar feit.

In totaal zijn in de Republiek ongeveer honderd doodvonnissen en zo'n tweehonderd verstekvonnissen gevel. Meestal ging het om winkeliers, herenknechten of ambachtslieden, beroepen waardoor men veel met andere mensen in contact kwam.¹⁸

Over de oorzaken van de plotselinge vervolgingen zijn al vele ideeën geopperd. T. van der Meer onderscheidt twee verklaringen:¹⁹ *De socio-genetische verklaring.* In de achttiende eeuw vindt een overgang plaats van diffuse naar individuele seksualiteit. Diffuse seksualiteit heeft als kenmerk dat het merendeel van het seksueel gedrag spontaan en van incidentele aard is. Woon- en werkomstandigheden (in bijvoorbeeld herbergen en slaaphuizen met gedeelde bedden) bepalen de seksuele partners. Op een gegeven moment gaan

het individu en zijn omgeving seksuele handelingen met seksegenoten als karakteristiek voor zichzelf of die persoon beschouwen. Een grote groep mensen distantieert zich ervan en een minderheid organiseert zich in een subcultuur. Langzamerhand ontwikkelt zich een seksuele geaardheid.

De materialistische verklaring. Door de politieke en economische malaise ontstaat de behoefte aan een zondebok. Men heeft het idee dat er sprake is van een algemene achteruitgang. Tijdgenoten zien als oorzaak de verwekelijking en de verwildering van de zeden en de moraal. Sodomie wordt als een symptoom hiervan gezien. Zij is de straf van God en haar ongestraft laten zal, zoals in Sodom en Gomorra, ertoe leiden dat Gods toorn over de Republiek wordt afgeroepen.

In beide verklaringen is de ontdekking van de subcultuur in 1730 de directe aanleiding tot het losbarsten van de vervolging. L.J. Boon voegt deze twee verklaringen samen. Hij beschrijft hoe de sodomiet de schuld krijgt van het verval van de handel en nijverheid, de slappe kerkelijke tucht, de groeiende invloed van de Franse en Italiaanse cultuur, de verwekelijking in mode en muziek, de werkeloosheid, en zelfs van de paalworm in de dijken.

In de achttiende eeuw bestaat de subcultuur in steden als Den Haag en Amsterdam, maar ook in Londen en Parijs, waar de zondige sodomiet geleidelijk aan wordt beschouwd als de handlanger van de duivel. Het platteland, waar men op dat moment nog alleen de sodomie kent die vóór 1730 overal bestond, ondervindt van deze normverschuiving al snel de gevolgen. In 1731 wordt in het Groningse dorpje Faan een razzia gehouden. Door marteling worden allerlei bekentenissen van sodomie afgedwongen. Vierentwintig jongens worden ter dood veroordeeld, terwijl het hier nog gaat om de incidentele en toevallig gelijkgeslachtelijke seksuele handelingen van vroeger. Door de ontwikkelingen elders zijn deze nu strafbaar geworden.²⁰

Justitie en sodomie

De Republiek der Verenigde Nederlanden kende in de achttiende eeuw geen centrale wetgever. Er bestond plaatselijk en gewestelijk recht,

de Generale Staten vaardigden wetten uit en men kon teruggrijpen op verschillende rechtsbronnen, zoals het Romeinse recht, het Mozaïsche recht en verscheidene rechtsgeleerden. In al deze bronnen werd sodomie genoemd als een misdrijf tegen de natuur, waarop de doodstraf stond. Soms werd expliciet de vuurdood genoemd; vaak bepaalde de rechter op welke manier de schuldige ter dood moest worden gebracht.

De rechtsgeleerden die het meest werden aangehaald, waren Joost de Damhouder, die zich in zijn *Practijcke in Criminele Saken* uitsprak voor de vuurdood op het crimen, Mr. Simon van Leeuwen met zijn *Rooms-hollands Regt* en tenslotte Mr. D. van Hogendorp, die de kanttekening maakte dat als volledige sodomie niet kon worden aangetoond, met een lichtere straf volstaan kon worden. Volgens het plakkaat van 1730 moest de doodstraf in ieder geval publiekelijk worden voltrokken. Het lijk mocht niet begraven worden, maar diende te worden verbrand of in het water gegooid. De door de Heren XVII uitgevaardigde artikelbrieven, die de regels bevatten waar men zich aan boord aan moest houden alsmede de straffen op overtreding ervan, vermeldden alleen dat de schuldige ter dood moest worden gebracht. In de Republiek werden de schuldigen in de praktijk meestal gewurgd (wat een typische vrouwenstraf was), of opgehangen. Soms werd eerst hun gezicht geblakerd.

Voor de doodstraf moest anale coïtus bewezen zijn. In de achttiende eeuw was als bewijs altijd een bekentenis nodig. Als de verdachte niet bekende en er voor zijn schuld toch sterke aanwijzingen waren, kon de rechtbank toestemming verlenen voor het toepassen van tortuur. Een andere methode om iemand tot spreken te dwingen, was hem te confronteren met getuigen of met de partner, als die een bekentenis had afgelegd.

Als volledige sodomie niet bewezen kon worden, werd het voor de rechters een stuk moeilijker. De aanklager kon Damhouder aanhalen en zeggen dat de wil aanwezig was geweest, en op basis hiervan toch de doodstraf eisen. Meestal gaf men de voorkeur aan een lichtere straf. Vaak werd een lijfstraf gecombineerd met gevangenisstraf, tuchthuisstraf, of verbanning. De rechter had in dezen een grote beslissingsvrijheid en was niet verplicht zijn vonnis te motiveren.²¹

Over het algemeen haalde hij toch wel enkele rechtsgeleerden aan. Kinderen onder de twaalf jaar werden altijd op vrije voeten gesteld.

Sodomie op VOC-schepen

Ook de processen tegen hen die aan boord van de VOC-schepen sodomie hadden bedreven, draaiden rond de vraag of volledige sodomie wel of niet kon worden bewezen. In totaal zijn er in de periode van 1700 tot 1794 op Kaap de Goede Hoop 44 gevallen van sodomie aan boord of attentaten daartoe berecht. De meeste processen vonden plaats tussen 1750 en 1775. Bijna 150 personen waren hierbij betrokken, als verleiders, als medeplichtigen of als slachtoffers. Negen personen werden ter dood veroordeeld.

In een aantal gevallen bleek men op het schip al een sterk vermoeden te hebben dat iemand zich met 'gesodemieter' bezighield. De Italiaan Vincent Stavace van Napels was bijvoorbeeld nogal opgeval- len door zijn veelvuldig stoeien en spelen met de scheepsjongens. Hij wordt hierop aangesproken door twee van zijn landgenoten, die hem erop wijzen dat hun natie toch al zo'n slechte naam heeft en dat hij zich beter wat kan inhouden.²² De korporaal Jean Joseph de Quartier van Blaasveld van Brussel, die vervolgd wordt wegens 'dertele en wulpsche betastingen, en tot het verfoeijelijke crimen van sodomie strekkende handelingen', blijkt van het scheepsvolk van het Graaf Mauritskwartier de bijnaam Monsr. de la Manchette te hebben gekregen, een populaire Franse term voor sodomiet.²³

A.N. Gilbert schrijft in zijn artikel over sodomie op Engelse marineschepen, dat volledige sodomie op drie manieren kon worden bewezen:

1. Men werd op heterdaad betrapt.
2. Het bewijs werd geleverd door de passieve partner. Meestal ging het dan om geïntimideerde jongens.
3. De chirurgijn leverde het bewijs. Bij twijfel kon hij de anus onder- zoeken op irritaties en dergelijke.²⁴

De meeste gevallen die ik bestudeerd heb, kwamen aan het licht door getuigenverklaringen. Ook de tweede categorie kwam veel voor. Zo wordt de 12-jarige tamboer Frederick Tiggelaar die al vanaf Texel

in de boeien zit, op de Kaap op vrije voeten gesteld. Hij zou verkracht zijn door de reeds voor het proces overleden matroos Constantijn Joan van Constantinopel. De aanklager noemt het feit dat Frederick zelf de zaak aan het licht heeft gebracht een bewijs voor zijn 'onnoselheid', waarop men besluit hem vrij te laten.²⁵ Slechts eenmaal ben ik de laatste categorie tegengekomen. De chirurgijn vindt bij de scheepsjongen Willem Rutjes inderdaad 'een velleloze anus met eenige middelmatige Inflammation', maar kan niet met zekerheid stellen dat sodomie hiervan de oorzaak is.²⁶ Een ander voorbeeld speelt in 1733. De aanklager laat de tien à twaalf jaar oude Philip door de oppermeester van het hospitaal onderzoeken om te weten te komen of de jongen al tot voortplanting in staat is of niet. Dit blijkt niet zo te zijn. Volgens de man is het zelfs zo 'dat die jongen nog ontbloot soude zijn van alle saet stoffe'. Na een lijfstraf wordt de jongen verbannen en weggestuurd. Uit dit voorbeeld blijkt hoeveel belang er werd gehecht aan het verspillen van zaad. In een ander proces wordt vol instemming een rechtsgeleerde aangehaald die schrijft dat zaadverspilling eigenlijk al moord is en dat de verspiller daarom ook de dood verdient.

Zij die schuldig werden bevonden aan volledige sodomie, hetzij aan boord van een schip begaan, hetzij op de Kaap zelf, werden 'gecondemneert om ter deeser rheede op een der aanweesende vaartuigen gebragt te werden, en aldaar den scherpregter overgelevert zijnde, met genoegsaame swaarte over boord in zee geset en verdrongen te worden'.²⁷ Schuldigen konden ook overboord worden gezet, rug aan rug gebonden met het slachtoffer, de partner of het dier waarmee de daad was verricht.²⁸ Als de zaak niet aan boord werd behandeld, werden de gevangenen overgedragen aan de Raad van Justitie van Kaap de Goede Hoop, met de eventuele verslagen van verhoren en andere stukken die al op het schip waren opgesteld. Aanklager was de independent-fiscaal. Hij stelde een eis op, die samen met de andere stukken door de Raad van Justitie werd gelezen. Vervolgens sprak de Raad in aanwezigheid van de verdachte het vonnis uit. Beroep was niet mogelijk. In de meeste gevallen werd er veroordeeld conform de eis; in ongeveer een derde van de zaken besloot de Raad tot een lagere straf.

Als er geen sprake was van volledige sodomie, was het moeilijk om een straf te eisen. De rechtsgeleerden waren erg vaag over de bestraffing van attentaten van sodomie en lieten dat dus maar over aan het oordeel van de aanklager. Alle schuldigen werden in ieder geval veroordeeld tot de kosten van het proces. Bovendien kregen ze geen gage meer vanaf de dag dat ze op het schip in hechtenis waren genomen. Meestal werden er lijfstraffen gegeven, gecombineerd met een vrijheidsstraf. Die moest worden uitgezeten op het Robbeneiland, een eiland in de Tafelbaai bij Kaapstad, waar de gestraften ook dwangarbeid moesten verrichten. (Dit strafkamp is tegenwoordig nog steeds als zodanig in gebruik.) De lijfstraffen bestonden uit het laarzen of geselen. Het laarzen hield in dat de aan de mast gebonden delinquent een aantal slagen kreeg, op de plaats waar zijn laarzen eindigden.²⁹ In plaats van een gevangenisstraf werden veroordeelden ook vaak uit de gebieden van de Compagnie verbannen en/of teruggestuurd naar het vaderland.

Achter de vrijheidsstraffen en verbanningen zat mede het idee dat de man, eenmaal verleid, voor altijd gecorrumpeerd was en een permanente besmettingshaard vormde.³⁰ Zo zegt de aanklager in het proces tegen de twee slavenjongetjes Philip en Coridon dat zij te jong zijn om ter dood te worden gebracht, maar dat ze wel afgezonderd moeten worden om te voorkomen dat de misdaad verder wortel schiet.³¹

Later in de eeuw is er een tendens om mildere straffen te geven, waarbij er in plaats van een gevangenisstraf op het Robbeneiland, besloten wordt tot het terugsturen naar de Republiek met een eeuwige verbanning uit de gebieden van de Compagnie. De veroordeelden werden dan op het Robbeneiland vastgehouden, totdat er een retourschip was dat hen mee terug wilde nemen. Op deze gedwongen terugreis kregen ze geen gage en moesten ze voor de kost scheepsdienst doen. Na 1764 komt enkele keren het brandmerken als onderdeel van de straf voor. Als gevangenen werden vrijgelaten, was dat meestal omdat ze te jong waren. Officieel was de grens twaalf jaar, maar verscheidene malen werden ook iets oudere jongens vrijgelaten, of alleen verbannen of weggezonden.

In enkele gevallen worden mensen vals van sodomie beschuldigd. Als er enkele personen te vinden zijn die tegen een in beschuldiging

gestelde willen getuigen, is het moeilijk om het tegendeel te bewijzen. In 1749 is er zo'n geval. Jacob Juuriaansz. wordt veroordeeld tot de tortuur omdat hij maar blijft ontkennen. Hij zegt beschuldigd te zijn omdat men hem van de Bak (de eetgroep) af wil hebben. Hij blijft ontkennen en wordt met een lichte straf weggezonden.³² Verder is er een vrij ingewikkelde zaak in 1746, waarin de zeilmaker Godfried Gerritz. van Hamburg uiteindelijk onschuldig blijkt te zijn. Er wordt getracht om hem tot een bekentenis te brengen door hem te dreigen met tortuur en door hem te confronteren met zijn beschuldigers, maar hij blijft ontkennen. De aanklager eist de doodstraf maar dan blijkt de zaak door de lichtmatroos Nicolaas Modde in scène te zijn gezet. Nicolaas had verkapt dat Godfried de borsten van de bootsman gestolen had. Daarop had Godfried Nicolaas een flink pak slaag gegeven waarna deze op wraak zon. Hij had een andere lichtmatroos ertoe gebracht de gehate zeilmaker eveneens te beschuldigen, onder de bedreiging hem de nek om te draaien. Godfried wordt vrijgesproken. Daarentegen wordt Nicolaas wél veroordeeld, omdat hij zelf schuldig bleek te zijn aan de misdaad waarvan hij Godfried beschuldigde.³³

Aangezien de bekentenis in deze tijd de spil was waar een veroordeling om draaide, was het eigenlijk het verstandigst om altijd te blijven ontkennen. De doodstraf werd, ook als de aanwijzingen heel sterk waren, in dat geval niet gegeven. Dat verdachten toch vaak bekenden, is niet los te zien van de intimiderende gerechtelijke procedure en het schuldige geweten van de verdachte zelf.³⁴ In enkele gevallen verleende de Raad toestemming om de verdachte te onderwerpen aan tortuur. Die bestond eruit dat de verdachte aan de plei werd opgehaald, een folterwerktuig bestaande uit een soort katrol. Soms werd er alleen mee gedreigd. In de tweede helft van de achttiende eeuw wees de Raad echter tweemaal een dergelijk verzoek van de aanklager af. Uiteindelijk werd in deze eeuw de pijnbank in het gerechtelijk vooronderzoek afgeschaft.

De beschuldigten hebben allerlei excuses voor hun zondig en misdadig gedrag. Vaak voeren zij dronkenschap als verklaring aan, maar dat wordt nooit als verzachtende factor geaccepteerd. In de artikelbrief staat trouwens expliciet dat dronkenschap geen excuus is, evenmin als dat in Engeland bij de marine het geval is.³⁵ Wel is de rechtbank soms gevoelig voor het argument dat de schuldige niet

weet dat zijn gedrag zondig is. Dit komt overeen met wat al eerder werd genoemd, namelijk dat in de lagere milieus het zondebesef niet zo ontwikkeld was. Regelmatig blijkt dat jongens thuis wel eens getuige zijn geweest van sodomie en zelf ook eens iets dergelijks wilden proberen. Michiel van Emdneelen, zestien jaar oud, zegt ('tot ijsing van een igelijk die sulks hooren moet'): 'Waarom niet, ik heb het wel met mijn broer gedaan, of mijn broer heeft het mijn wel gedaan', en een broer zal een ander toch geen kwaad doen? De rechtbank werpt nog wel tegen 'dat God betert die sonde thans door sijne frequentie vrij wat bekender is geworden als wel voordeesen', maar besluit hem tot 25 jaar Robbeneiland te veroordelen in plaats van de geëiste levenslange gevangenisstraf.³⁶ Eenmaal voert de verdachte het milieu waarin hij opgroeide als verzachtende omstandigheid aan. Francois David La Pron, veertien jaar oud, zegt 'dat hij van jongs af onder allerley soort van menschen hebbende moeten sijn kost soekend bij gebrek aan opvoeding en door den drank tot die misdaad, sonder egter te weeten dat daar soo groot quaad in stak, gekoomen te sijn, versoekende gratie.'³⁷

In het begin van de achttiende eeuw maakten de rechtsgeleerden geen onderscheid tussen een actieve of een passieve rol van de bij sodomie betrokken personen. Beide personen moesten even zwaar gestraft worden. Zo is er in 1725 een zaak waarbij de 18-jarige slaaf Scipio wordt verkracht door de 25-jarige matroos Joris Jansz. Beiden worden schuldig bevonden en verdronken.³⁸ Ook de Britse marine maakte geen onderscheid tussen verkrachting of samenwerking.³⁹ Toch was juist aan boord van een schip volgens Burg vaak sprake van een rolverdeling in de zin van een actieve en een passieve partner. De hiërarchische verhoudingen op het schip weerspiegelden zich in de seksuele relaties: een meerdere verleidde een jonger en lager in rang staand persoon.⁴⁰ Uit het door mij onderzochte materiaal bleek dat inderdaad in het merendeel van de gevallen een oudere de actieve rol had en een of meer jongens de passieve en onervaren rol. In een aantal gevallen is er ook sprake van een rolverdeling bij leeftijdgenoten, waarbij de verleider al heel wat meer ervaren is. Een gevolg is wel dat verleide, verkrachte of anderszins lastig gevallen jongens hun belagers niet zo snel zullen aangeven uit angst voor de zeer strenge straffen die hen te wachten staan. In 1753 dreigt ene Anthonij

van Malta een jongen dat de straffen 'soo quaad voor d'een als voor d'ander' zijn, en dat als hij zelf aangeklaagd zou worden, de jongen ook de doodstraf zal krijgen.⁴¹ In 1746 dreigt de opperstuurman Van Twist een jongen dat als hij iets zou doorvertellen, hij in een zak overboord gezet zal worden.⁴²

Er komen op de VOC-schepen weinig gevallen van bestialiteiten voor. Deze worden niet anders berecht dan 'gewone' sodomie. Op anale coïtus staat de doodstraf, anders volgt er een lichtere straf. In 1764 probeert ene Jan Hantz. van Eleveld in beschonken toestand sodomie met een varken te plegen. Het varken wordt gedood; hijzelf wordt gezeseld en gebrandmerkt, en krijgt vervolgens levenslang Robbeneiland. Een jaar later wordt hij er daar van beschuldigd sodomie met een schaap te hebben gepleegd. Ditmaal wordt hij veroordeeld om, met het schaap aan zijn nek gebonden, overboord te worden gezet.⁴³

Aan de hand van het archiefmateriaal heb ik onderzocht waar de seksuele contacten plaatsvonden. Burg stelt dat de meeste gevallen zich op het halfdek afspeelden, waar 24 uur per dag mensen waren, benedendeks en tussen de lading. Ik ben tot dezelfde conclusie gekomen: de meeste verleidingen, betastingen en verkrachtingen vonden benedendeks bij de slaapruiden plaats, dus bij de scheepskisten en de hangmatten. De officieren, die over een eigen hut beschikten, hadden wat meer privacy en dus meer gelegenheid. Andere plaatsen die genoemd worden, zijn: het galjoen (de w.c.), de rust (de uitkijkpost), op de campagne bij de hoenderhokken en in de schuit (de reddingsboot). Het zal duidelijk zijn dat het niet eenvoudig was om een rustig plekje te vinden.

De verleidingstactieken zijn soms amusant om na te lezen. Veelal werd gebruik gemaakt van voorwendselen om de edele delen van collega's te kunnen zien en betasten. De schipper van de hoeker Termeyen, Hans Christiaanz. de Rotte, werd, behalve van grove mishandeling van zijn manschappen, wrede behandeling van zijn slavenjongen, opiumgebruik, veel drinken, en het bijna op de klippen laten lopen van zijn schip, ook beschuldigd van attentaten van sodomie. Zo had hij matroos Ary de Wit gevraagd of die hem zijn 'Platluysen wilde laten zien'. Ary weigerde eerst, maar liet vervolgens die op zijn arm zien. De schipper wilde 'egter die op zijn gemagt zien'. Ary deed het

niet. De hofmeester werd in het donker door dezelfde schipper betast onder het mom te onderzoeken 'of hij een Venusziekte had'.⁴⁴ Andere smoezen zijn het willen zien van littekens, last hebben van een gloeiend en pijnlijk lid en dat laten zien, enzovoorts. Ook door het geven van cadeaus en het doen van allerlei beloften trachtten de verleiders hun doel te bereiken: velerlei kledingstukken, koek en jenever, koffie, thee, een pijp en zelfs geld werden geboden.

Alhoewel hier en daar een zekere homoseksuele geaardheid bij de vervolgte mannen valt te bespeuren, is het merendeel van de gevallen te rangschikken onder de meer incidentele gelijkgeslachtelijke seksuele handelingen. De betrokkenen zelf wijten hun gedrag niet aan een geaardheid, maar leggen de schuld bij de drank of de duivel.

Conclusie

In het begin van de achttiende eeuw zijn in de steden de eerste tekenen merkbaar van de verandering in de beleving van de seksualiteit. Diffuse seksualiteit maakt plaats voor een vorm van seksualiteit, waarbij een minderheid zich gaat beperken tot gelijkgeslachtelijke seksuele contacten. De ontdekking van haar subcultuur in 1730 leidt in de Republiek tot een vervolging van sodomieten, nog versterkt door de behoefte iets of iemand de schuld te geven van de politieke en economische malaise. Bij de vervolging wordt geen onderscheid gemaakt tussen de 'moderne' vorm van sodomie in de steden, en sodomie als onderdeel van de diffuse seksualiteit die in de lagere milieus en op het platteland nog gebruikelijk is.

Op de schepen van de VOC was een aantal voorwaarden aanwezig om sodomie juist daar veelvuldig te laten voorkomen. Het schip is hier opgevat als een totale institutie. Een totale institutie heeft een aantal kenmerken op grond waarvan gelijkgeslachtelijke seksuele handelingen gemakkelijk kunnen voorkomen. Verder kan er op de schepen een homo-erotische band ontstaan tussen mannen die samen de ontberingen van het varen doorstaan. En tenslotte waren veel zeelui afkomstig uit de laagste milieus, waar men sodomie niet als een grote zonde beschouwde en waar de verschillende vormen van seksualiteit nog niet scherp onderscheiden werden.

Met name in de periode van 1725 tot 1775 zijn er regelmatig sodomieprocessen gevoerd. Zowel in kwantiteit als in kwaliteit is echter geen sprake van de varende sodomietensubcultuur die Burg meent aan te treffen bij de Engelse zeerovers in de zeventiende eeuw. Burg veronderstelt een bewuste homoseksuele geaardheid. Op de schepen van de VOC is daarvan weinig te merken. Er is overwegend sprake van de diffuse vorm van seksualiteit. Het feit dat er geen processen zijn aangetroffen van vóór 1716 en ná 1775, wil niet zeggen dat er toen geen sodomie aan boord voorkwam. Een VOC-rechtbank handelde wat betreft sodomie als de rechtbanken in de Republiek. Ongeacht de onwetendheid van de schuldigen over de zwaarte van de begane misdaad, werden ze veroordeeld alsof ze deel uitmaakten van het zo gevreesde en wijdvertakte sodomietennetwerk in de Republiek. Door de ontdekking daarvan was de vervolging immers begonnen. Wanneer tegen het einde van de achttiende eeuw de verdachten milder worden bestraft en de misdaad uiteindelijk zelfs niet meer ernstig genoeg wordt bevonden om tot vervolging over te gaan, is dat waarschijnlijk te danken aan de verlichte ideeën die in die tijd opgang maken. Rond 1800 worden overal in Europa strafrechthervormingen doorgevoerd, waarna sodomie niet langer strafbaar is. De stille zonde is geen misdaad meer; alleen de morele veroordeling blijft.

Noten

1. G.M.W. Acda, *Voor en achter de mast. Het leven van de zeeman in de 17e en 18e eeuw* (Bussum 1976) 26, 27.
2. B.R. Burg, *Sodomy and the perception of evil: English saerozers in the seventeenth century Caribbean* (New York 1983) en A.N. Gilbert, 'Buggery and the British Navy 1700-1861', *Journal of Social History* 10 (1976-1977) 72-98.
3. Zowel Bryan Nolan als C.A. Davids hebben de vergelijking tussen de totale instituties schip en gevangenis gemaakt, voor respectievelijk de twintigste eeuw en de zeiltijd. B. Nolan, 'A Possible Perspective on Deprivation' in: P.H. Fricke ed., *Seafarer and Community. Towards a social understanding of seafaring* (Londen 1973) 94-95. Davids is van mening dat met name een schip van

- de marine of de VOC in de zeiltijd te vergelijken is met een gevangenis omdat toen de indiensttreding in grote mate onvrijwillig was. C.A. Davids, *Wat lijdt den zeeman al verdriet. Het Nederlandse zeemanslied in de zeiltijd (1600-1900)* (Den Haag 1980) 10-11.
4. Burg, *Sodomy*, 139.
 5. Ibidem, 133.
 6. Ibidem, 48-53.
 7. Davids, *Den zeeman*, 14 en 16.
 8. R.A.P. Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland, studie van een emancipatiebeweging* (Amsterdam 1982) 57. Ook in: T. van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheden. Sodomietenvervolgingen in Amsterdam 1730-1811* (Amsterdam 1984) 136.
 9. G. Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam 1987) 22.
 10. D.J. Noordam, 'Homoseksualiteit en sodomie in Leiden, 1533-1811', *Leids Jaarboekje* 75 (1983) 77.
 11. L.J. Boon, 'De grote sodomietenvervolging in het gewest Holland, 1730-1731', *Holland* 8 (1976) 151-152.
 12. Noordam, 'Homoseksualiteit in Leiden', 80.
 13. Boon, 'Grote sodomietenvervolging', 141-142.
 14. L.J. Boon, 'Utrechtenaren: de sodomieprocessen in Utrecht 1730-1732', *Spiegel Historiae* 11 (1982) 558.
 15. L. Boon, 'Het jaar waarin elke jongen een meisje nam; de sodomietenvervolgingen in Holland in 1730', *Groniek* 12 (1980) 16.
 16. A.H. Huussen, 'Gerechtelijke vervolging van sodomie gedurende de 18e eeuw in de Republiek, in het bijzonder in Friesland', *Groniek* 12 (1980) 19.
 17. *Groot Placcaetboek* VI (Den Haag 1746) 604-605.
 18. D.J. Noordam, 'Homoseksuele relaties in Holland in 1776', *Holland* 16 (1984) 20.
 19. Van der Meer, *Wesentlijke sonde*, 179-194.
 20. L.J. Boon, 'Dien Godloosen Hoop van Menschen. Meningsvorming over sodomie in de 18e eeuw' in: M. Duyves, G. Hekma, P. Koelmij ed., *Onder mannen, onder vrouwen. Studies van homosociale emancipatie* (Amsterdam 1984) 57-66.

21. Huussen, 'Gerechtelijke vervolging', 23.
22. Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, VOC 4240, f.1710-1711.
23. VOC 4255, f.5-6, en bij de eis in de processtukken. Proces nr. 4, geen folionummers.
24. Gilbert, 'Buggery', 74-77.
25. VOC 4179, f.949-950.
26. VOC 4240, f.1710-1737.
27. Dit is de gebruikelijke formulering; onder andere in VOC 4240, f.1228.
28. J. de Hullu, 'De handhaving van orde en tucht op de schepen der Oost-Indische Compagnie', *Bijdragen Taal- Land en Volkenkunde van Nederlands-Indië* 67 (1913) 516-540.
29. J.P.G. Schmitz, *Rechtshistorische bijdragen tot de kennis van het materieele en formeele strafrecht van toepassing op de dienaren van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie voornamelijk betrekking hebbende op het delict van desertie* (Utrecht 1938) 251.
30. Van der Meer, *Wesentlijcke sonde*, 189.
31. VOC 4123, f.820-822.
32. VOC 4179, f.613-632. Een Bak is de groep waarmee werd gegeten en waarmee de corvee werd gedaan.
33. VOC 4168, f.1286-1287, 1298-1299, 1038-1075.
34. Van der Meer, *Wesentlijcke sonde*, 55.
35. Gilbert, 'Buggery', 78.
36. VOC 4151, f.719-723.
37. VOC 4243, f.44-45.
38. VOC 10923, proces 15 maart 1925, processtukken VOC 4099, f. 960-961.
39. Gilbert, 'Buggery', 75.
40. Burg, *Sodomy*, 136-138.
41. VOC 4192, f.823-824.
41. VOC 4192, f.823-824.
42. VOC 4168, f.762-763.
43. Het proces aan boord is terug te vinden in VOC 4240, f.1225-1226; de zaak van het Robbeneiland in VOC 4243, f.33-34.
44. VOC 4196, f.1065-1078, en f.1406-1415.